

NA SÚA COLUMNA DE *O FONDO DOS ESPELLOS*, XOSÉ LUIS MÉNDEZ FERRÍN DEDICOU UNHA SERIE DE OITO ARTIGOS AOS VENCELLOS ENTRE A CIDADE DE OURENSE E OS ESCRITORES GALEGOS ANTERIORES Á GUERRA CIVIL, EN PARTICULAR PEDRAYO, VICENTE RISCO E ÁLVARO CUNQUEIRO. O RESULTADO É UN ORIXINAL FRESCO QUE RECREA O CONTEXTO HISTÓRICO E CULTURAL DUNHA DAS CAPITALS DO GRUPO NÓS E A CIDADE OTERIANA POR EXCELENCIA, RECREADA DE XEITO ABSOLUTAMENTE ORIXINAL POR QUEN FOI PREMIO TRASALBA EN 2001. SIRVAN ESTAS LIÑAS, TAMÉN, DESDE A REVISTA *TRASALBA*, DE HOMENAXE Á SÚA FIGURA.

OURENSE EN PROSA

X.L. Méndez Ferrín

I. SÁBADO, 6 DE NOVEMBRO DE 2010

Tiña algo “La Centuria” de revista de colexio na que unha congregacion ou clube adolescente dá billa libre aos primeiros ensaios de pensamento e aos primeiros discursos poéticos.

A cidade dos meus días infantés, Ourense, celebrou estes días o nonaxésimo aniversario da aparición do boletín *Nós*, que mudou moitas cousas na cultura galega. Houbo xornadas de debate e memoria, e eu aproveitei para remexer no *Fondo dos Espellos* e facer saír deles a revista *La Centuria* (1917-1918). E apareceu esta porque foi a antepasada inmediata de *Nós*.

Era un neno e subía desde A de Reza á Rúa da Paz para recibir ensino de Mercedes de Gracia (‘a Prole’). Naqueles invernos dos anos cuarenta a cidade permanecía o día enteiro so unha campá de néboa. Circulaban, prodigando o claxon, coches cos faros acesos. Aquilo era un Brigadoon (sen Danny Kaye) ou una sorte de Castroforte del Baralla: Ourense fantástico no que os perfís se esborrallaban a dous pasos. Na miña ascensión diareia rúa de San Miguel arriba, deixaba á esquerda a máis fermosa das fondas de Ourense, a do Mares. Eludía eu a porta deste establecemento porque, a aquela hora da mañá, cheiraba á lexia con que se fregaban as mesas de madeira até deixalas brancas, incluídos os laños finos. Achegábame á fileira de casas do irente. No baixo dunha delas campaba un vello rótulo de porcelana, metálica en branco e azul cobalto. “IMPRESA OTERO” rezaba o letreiro. Pasada diante da porta, que era pequecha e deixaba adivinar un local escuro e fondo. Ouviase no interior o troqueleo das minervas. Tiraba eu a nariz para fóra da bufanda coa que a miña nai me embuzara. E ás narices me viña, nunha onda inconfundible de quentura case líquida, o arrecendo das tintas de imprenta. Nunca no resto da miña vida me abandonou o cheiro da imprenta Otero de Ourense, que recoñecín mil veces ao entrar noutras oficinas gráficas, incluso nas máis avanzadas na actualidade.

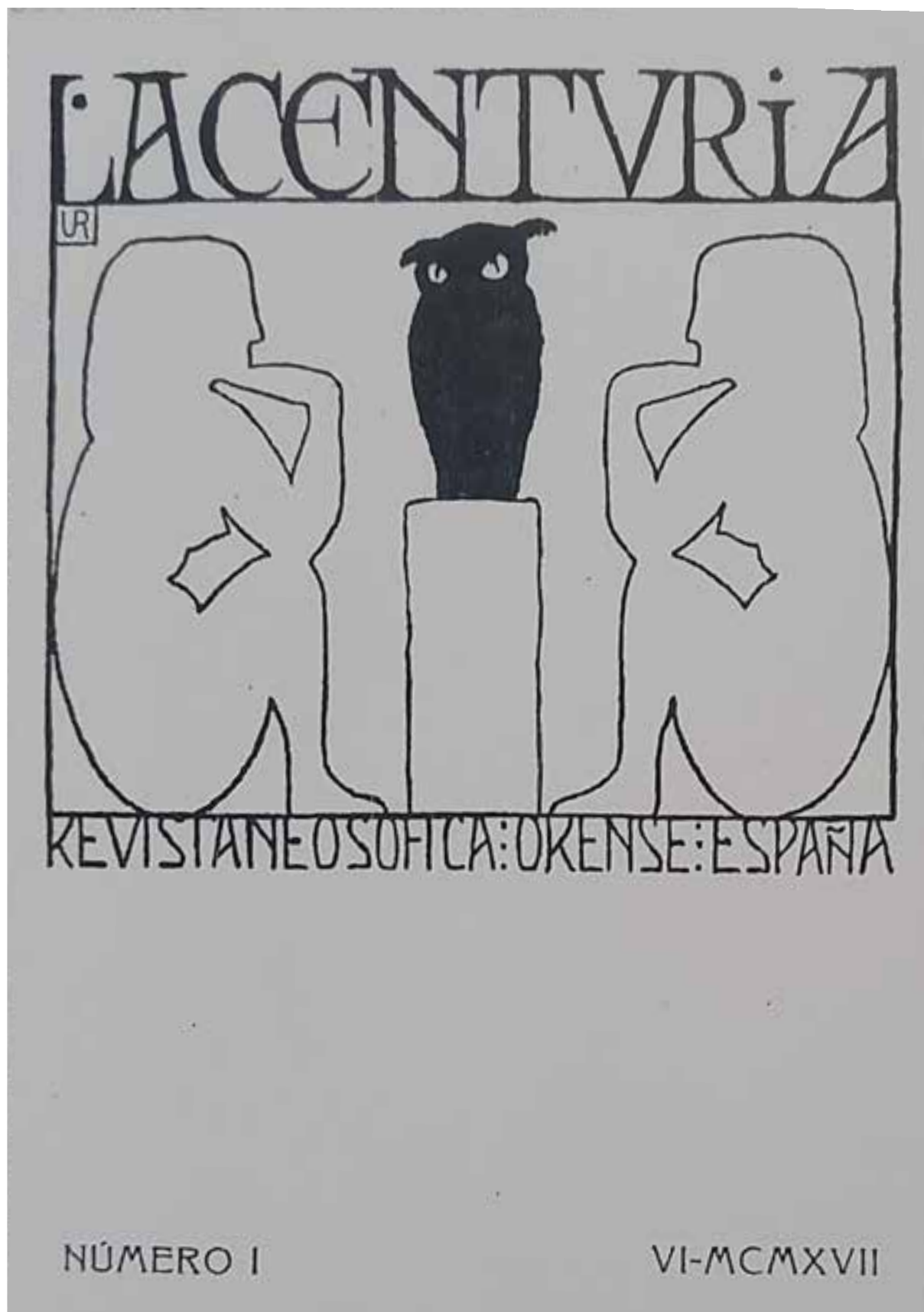
Na Imprenta de A. Otero, San Miguel 15, viu a luz a maior parte dos libros (algúns xornais) do Ourense do século XIX. Como se despedise dun tempo pasado cunha certa concesión á nostalxia, a revista *La Centuria* quixo imprimirse naquel obradoiro saudoso aínda que novas empresas de artes gráficas, como La Industrial que se instalara onda a barroca da cadea, ou La Región, estaban a ofrecer servizos á altura das máis novas técnicas e sistemas. *La Centuria*, en 1917, preferiu a de Otero inicialmente.

La Centuria foi principalmente unha emanación de Vicente Risco en estado radical-evanescente: o *clerc* banal que apreisaba en plan Gigalmés, cunha man o futurismo e coa outra borralla orientalista dos Sar Paladan, Krishnamurti, Gurdjieff, Roso de Luna. A él uníase un cenáculo de espíritos selectos que Ourense xeneraba, doutores Albeiros que moitas voltas daban arredor deles mesmos. Uns eran ágrafos e portentosamente ben informados, como é o caso misterioso de Carlos Fernández-Cid. Outros equilibrábanse en funambulismo imposible, como Primitivo R. Sanjurjo que acreditou con fe na astroloxía e na dirección mística astral. En *La Centuria* andaban, por parte, outros que logo, e moi logo, habían tomar posición e partido até mancharse na realidade da empresa nacional galega: Otero Pedrayo, Arturo Noguerol Buxán, Florentino Cuevillas.

Tiña algo *La Centuria* de revista de colexio na que una congregación ou clube adolescente dá billa libre aos primeiros ensaios de pensamento e aos primeiros discursos poéticos. Ser, *La Centuria* foi unha esfínxe, un monstro voraz composto de sere varios. Por unha banda, *La Centuria* era unha revista de vangarda, á altura das que contemporaneamente se constituían de París a Petrogrado e Roma. "Ourense dista seiscientos quilómetros de Madrid y acaso menos de Nueva York. En todo caso, *La Centuria* viene a acortar esta última distancia». Espléndido desafío e primeiro manifesto da vangarda artística galega. Pero tamén, e aí radica a monstruosidade, en *La Centuria* está o decadentismo finisecular, o esteticismo pasadista que xa afora exterminado por aquela mesma vangarda europea. Umberto Eco, en *Il pendolo di Foucault*, escribiu unha sátira voluminosa contra o ocultismo de Risco e de *La Centuria*, entre outros mil. O manifesto de Risco que leva o título de "Preludio a toda estética futura" aparece citado, case literalmente, na novela de Eco.

Pro, da Coruña a Ourense, veu rolando un aturuxo e un chamamento: nacionalismo. Quen o proferiu (1916) foi Antón Vilar Ponte. Aquilo que sempre Del Riego chamou 'cenáculo ourensán', enmudeceu de inicio. Logo, escindiuse. Unha parte minoritaria do grupo (Fernández-Cid, Primitivo R. Sanjurjo) non abrazou o nacionalismo. O núcleo duro sí que o fixo: Risco, Otero Pedrayo, Cuevillas, Noguerol Buxán; e entrou nas Irmandades da Fala. Con eles ingresaron na causa, en Ourense, os médicos Trasancos e Peña Rei, Leuter González Salgado, Vázquez Monxardín, e outros que haberían de configurar un novo grupo literario, agora intensamente nacionalista e de expresión galega, chamado Sociedade Nacionalista *Nós*, nome no que se traducía o do Sinn Féin irlandés que entusiasmaba a todos. Parece que Antón Losada Diéguez foi o principal inductor da toma de conciencia nacionalista operada en Ourense.

Estamos, pois, en Ourense, no mes de Santos (que eles non chamaban Samaín) de 1920. Nacía o boletín ou revista *Nós* que había de exercer unha poderosa influencia no País. De todo cal iremos tratando no *Fondo dos Espellos*.

Portada do primeiro número da revista "La Centuria".

II. SÁBADO, 13 DE NOVIEMBRE DE 2010

A finais da Primeira Guerra Mundial un grupo de mozos da clase media universitaria e bastante feliz publicaba en Ourense, en castelán naturalmente, a revista "La Centuria".

Eles eran, nados todos na década dos oitenta do século XIX, Vicente Risco (capitán da empresa), Arturo Noguerol, Otero Pedrayo, Primitivo R. Sanjurjo e outros que opinaban e non escribían, caso do famoso intelectual ágrafo Carlos Fernández-Cid.

Por aquel tempo, na Coruña, un brillante mozo da mesma xeración, Antón Vilar Ponte, movía cara ao mundo galego unha proclama titulada, en plan consigna e chamamento: *Nacionalismo* (1916). O grito de Vilar Ponte resoou en todo o país e deu lugar á fundación das Irmandades da Fala, que axiña se converteron nun partido que, alén de defender a recuperación total do idioma, se propuña metas políticas, económicas e sociais dirixidas a facer efectivo o dereito de autodeterminación de Galicia, entendida esta como nación.

Os de *La Centuria* semella que, á voz de Vilar Ponte, sairon da nube rosada na que alentaban idealmente e degustaban un néctar no que o futurismo facía cohabitación coas vaguedades esotéricas. Decidiron intervir e ingresaron nas Irmandades, a máis deles. Adoptaron o galego como lingua literaria e de relación social plena.

De inicio, cos estudos universitarios culminados, situándose por oposición en postos modestos pro seguros da administración pública. En 1919 gardan un silencio, que a nós nos semella de introspección e de reflexión colectiva. Risco deixa de lado a súa frecuentación das cloacas intelectuais da Europa desnortada (Roso de Luna, Krishnamurti, o Sar Peledan) e bate coa realidade, que lle semella fastuosa, da cultura popular galega. Otero Pedrayo afeita o mostacho krausista que ben lle medrara no Ateneo, nos billares Brunswick e nas farras de Villa Rosa, sempre no Madrid burgués con cheiro a veghero desde as tres da tarde, e disciplina o intelecto para producir a máis comprida obra literaria individual da historia de Galicia. Arturo Noguerol afonda nos coñecementos xurídicos, económicos e políticos para os pór ao servizo da causa nacional. Á marxe do cenáculo, tamén relacionado con Ourense, Antón Lousada Diéguez, o señorito de Tizón, que viña de lugares tan distantes como eran os do catolicismo carlista, actúa como instigador da tomada de conciencia patriótica do grupo.

RAMÓN OTERO PEDRAYO

Estamos en 1920, hai agora noventa anos. Alén de ingresar nas Irmandades da Fala, estes espíritos selectos que, como Nietzsche e os románticos alemáns, detestaban o filisteísmo e a vulgaridade das masas, fundan unha organización de vangarda cultural, naturalmente en Ourense: a Sociedade Nacionalista Nós, que axiña sacará, nese mesmo ano, o número 1 do seu boletín. Outras personalidades intelectuais desde A Coruña súmanse á empresa Nós: o adiantado Vilar Ponte e o malogrado máximo da nosa esquerda, ou sexa Johán Vicente Viqueira. Outros máis novos irán adheríndose co trascorrer do tempo. O nome *Nós* é unha tradución galega do gaélico Sinn Féin, co que eles, sen seren socialista como Connolly, se sentían identificados. Como vostedes saben, a tradución literal de Sinn Féin é “nós sos”. Ou sexa, a independencia nacional de Irlanda, de Galicia. Despois de *Nós* houbo outras moitas revistas *Nós*.

O boletín *Nós*, de Ourense, converteuse no centro simbólico da cultura galega, mentres que a revista *A Nosa Terra* adoptaba a función de órgano político do nacionalismo. Anos máis tarde do seu nacemento, a editorial galega máis importante, e inseparable do nacionalismo, chamouse tamén *Nós* por decisión do seu director e propietario. Castelao producira, pola súa banda, o álbum *Nós*. E ben, o boletín *Nós* durou de 1920 a 1936, ano no que o franquismo aboliu a publicación e fusilou ó seu editor, Anxel Casal. Risco integrouse, mediante o nacionalcatolicismo, no réxime franquista. Castelao estivo en zona leal na Guerra Civil e logo no exilio. Ao ostracismo foi condenado Otero Pedrayo, desposuído da súa cadeira. Arturo Nogueira Buxán, foi asasinado polos fascistas en Ferrol.

Durante os seus dezaseis anos de vida, o boletín *Nós* constituiu un rego cuxa afluencia cultural modificou en Galicia as mentalidades. Intres estelares de *Nós* foron a publicación de páxinas do *Ulises* de Joyce en tradución de Otero Pedrayo. Ou o número extraordinario dedicado a MacSwiney e a revolución irlandesa. Ou a difusión dun extracto do manifesto *Máis Alá* de Manuel Antonio. Foi tan forte o impacto producido pola revista *Nós* na súa época que a posterioridade chamou “Xeración Nós” á dos seus creadores e impulsores, nados todos eles entre 1880 e 1890. Moitos pensan que á “Xeración Nós” débemoslle a fundación da prosa galega. En próximas entregas veremos que isto non é certo.

III. SÁBADO, 20 DE NOVIEMBRE DE 2010

A prosa galega tivo, é certo, o seu lugar de nacemento principal na cidade de Ourense, pero moitos anos antes de que Otero Risco ou Cuevillas se convertesen ao nacionalismo.

Sempre en Ourense, Valentín Lamas Carvajal impulsaba a prosa galega no periódico, monolingüe e de grande difusión, *O Tío Marcos da Portela, parrafeos co pobo galego*, que se editou entre 1876 e 1889. Alén doutra obra en prosa, Lamas Carvajal diu a luz, tamén en Ourense, o libro máis reeditado e lido da historia da nosa literatura: *Catecismo da Doutrina labrega* (1888-1889).

Heraclio Pérez Placer, un intelectual ourensán que floriu a finais do século XIX, alén de poeta e activo escritor de xornal, é autor de contos de cariz realista que algúns contemporáneos acharon excesivamente explícitos no tratamento dos asuntos eróticos. Coido que se trata dun excelente autor que participou de modo importante na construción colectiva da prosa galega contemporánea. Debeu de ser desa opinión Andrés Martínez Salazar pois editou na súa *Biblioteca Gallega* o libro *Contos da Terriña* de Pérez Placer no ano 1895.

Máis novo ca Pérez Placer é Francisco Álvarez de Nóvoa, xornalista que aínda que natural de Granada, residiu en Ourense. Álvarez de Nóvoa escribiu nesta cidade e diu á luz en 1899, tamé por obra de Martínez Salazar, o volume de relatos titulado *Pé das Burgas*. Esta publicación constitúe un fito histórico-literario. representa a introducción da sensibilidade idealista finisecular na prosa galega. Preferir, preferiríamos que, por aqueles anos, Valle-Inclán puxese a prosa galega na hora de Europa. Pro, a falta de *Femenina* en galego, ben está *Pé das Burgas*, libro que, dalgún xeito, se presenta coma unha anomalía.

A literatura galega, desde o *Coloquio* de Sarmiento endereilaba a atención cara os máis pobres e castigados da sociedades. Outros autores amosáronse heroicos e vaticinantes, reivindicando o pasado céltico. O protonacionalismo extendíase prendendo, dun autor a outro, coma un regueiro de pólvora. Álvarez de Nóvoa amósanse contra corrente; ou sexa *À rebours*, tal e como titolou a un seu libro Huysmans. No prólogo-manifesto de *Pé das Burgas*, o brillante señorito ourensán, sen fortuna mais con arrogancia de dandy displicente, agrade ó rexionalismo, ó proto-nacionalismo, ó costumbrismo favorábel aos humildes da Terra ao tempo que proclama a necesidade de que a temática galega olle tamén para as clases distinguidas.

Con isto, Álvarez de Nóvoa contribúe de forma decisiva a actualizar a prosa galega e a dotala dunha posición reaccionaria e marxinal que se detronta á maioranza socializante, patriótica e, por veces, celtista.

Veleiqui, pois, os inicios da literatura galega como sistema dentro do cal compiten tendencias e manifestos irreconciliabeis. Álvarez de Nóvoa, que morreu en 1936, accede a colaborar co cenáculo de Risco en *La Centuria*, cuxo espirito lle resultaría próximo, mais non aparece en *Nós* para nada a súa asinatura. Todo suxire unha inimidade. *Nós* facíase cargo da tradición, dos Precursores a 1920, e ignorou, cun silencio de lazo, a renovación da prosa galega que é evidente en *Pé das Burgas*.

Si que colaborou en *Nós*, e como responsábel central da redacción Xavier Prado "Lameiro". Este outro fillo da cidade de Ourense, alén de poeta foi autor teatral moi celebrado e representado incluso nos nosos días. Recopiladas en libro nos anos vinte, as súas pezas en prosa representáronse unha e outra vez desde principios do século XX e se cadra desde finais do XIX. Autor realista e inxeñoso, de idioma vivez e rico, Prado "Lameiro" debería se revisitado pola máis nova crítica literaria. Aínda foi director dunha segundo época d'*O Tío Marcos da Portela* que, como primeira, saía en Ourense.

Polo tanto, é verdade que Ourense foi, a partir da fundación do boletín *Nós*, en 1920, o centro do anovamento da prosa galega. Pero tamé o é que, no século XIX, a prosa galega tivo en Ourense o seu núcleo máis dinámico. Moitos anos despois, na segunda metade do XX, o Ourense ideal de Eduardo Blanco Amor, que el chamou Auria, seguiu xerando páxinas exemplares de prosa en galego.

IV. SÁBADO, 27 DE NOVEMBRO DE 2010

Risco é autor dun texto titulado Dedalus en Compostela. Nel vemos circular a Stephen Dedalus, personaxe do Ulysses de Joyce, polas rúas da cidade galega, tan lonxe do seu roteiro dublinés.

Diciamos esta semana atrás: en Ourense prodúcese, a partir da revista *Nós* nada en 1920, un anovamento da prosa galega, tamén florecente na cidade no século XIX.

Algún historiador da literatura, sorprendido ou pexado polo tópico da “inferioridade” da cultura galega, non soubo explicar ben a presenza de James Joyce no Ourense dos anos vinte. Joyce, o esteo básico da renovación da novela no mundo, foi coñecido antes en Ourense ca en España. É verdade que a primeira tradución ibérica de Kafka é a que se publica en castelán na *Revista de Occidente*; e ela é a da *Metamorfose*. Ben, pero as primeiras páxinas do *Ulysses* de James Joyce traducidas na Península fóronno en galego e na revista *Nós* en 1928. Ramón Otero Pedrayo foi o traductor.

Por non perxudicaren o tópico da Galicia “provinciana” e culturalmente “subalterna”, algúns xustificaron a atención prestada a Joyce (ben temperá) por parte de Don Ramón pola afección deste, e de todo grupo *Nós*, ao celtismo e ao atlantismo, na que se inclúen lecturas profundas do *Lebor Gabhala*, ou *Libro das Conquistas de Irlanda*. Na liña pondaliana e mesmo na de Brañas, e desde logo na de Cabanillas, os de *Nós* eran moi pro-irlandeses. A sá amizade sentimental con Joyce sería (pensan eses historiadores) política e nacionalista. Para nada percibiría un Otero Pedrayo, “conservador” e “decimonónimo” segundo eles, a radical novidade da proposta do *Ulysses*. Se fose doutro xeito, Otero non sería Otero senón Manuel Antonio.

Certo que o nome de *Nós* procede, seguramente e por traducción, do Sinn Féin que en Ourense admiraban. Tánto, que compuxeron un número extraordinario de *Nós* en homenaxe a Terence MacSwiney e á revlución republicana e independentista de Irlanda. mais a raíz do seu interese por Joyce non fincaba só no celtismo e no nacionalismo republicano. O partido de Risco e Otero Pedrayo en 1931 chamábase, a modo irlandés, Partido Nazonalista Republicán de Ourense, é verdade. Pero, por cima Joyce cantáballes unha cántiga nova que non se chamaba Ribeira e na que prezaban outros valores acrecentados.

Se examinamos a prosa narrativa de Vicente Risco, acharemos as claves. Como vostedes saben, Risco é autor dun texto titulado *Dedalus en Compostela*. Nel vemos circular a Stephen Dedalus, personaxe do *Ulysses* de Joyce, polas rúas da cidade galega, tan lonxe do seu roteiro dublinés. Isto revela que Risco leu, e gustou do *Ulysses*, e que mesmo decidiu facer ostentación do seu coñecemento de Joyce. Sen dúbida, fronte á España que ignoraba, con soberbia, todo (excepto Kafka, amosado por Ortega), o anovamento da narrativa ultrapirenaica. Vicente Risco exhibe, como capital simbólico dos escritores en lingua galega, a súa familiaridade con James Joyce. Aínda máis, na súa novela carnavalesca titulada *O porco de pé*, a marca joyceana aparece con forza e o humor e a procura de expresións paródicas lévanos nesta obra máis a Joyce ca a Valle-Inclán. N' *O porco de pé*, o Ourense implícito está moi próximo do Dublín explícito do *Ulysses*.

Risco e Otero Pedrayo non só simpatizan coa Irlanda republicana e revolucionaria a principios dos anos 20, e antes. Tamén sabían que Joyce representaba a revolución no campo literario mundial, ao que se está a referir Antón Figueira non seu recentísimo libro *Ideoloxía e autonomía no campo literario galego* (Laivento). Otero Pedrayo e Risco, cada un ao seu xeito, conectan o campo literario galego, ao servirse de Joyce, coas correntes emerxentes da literatura universal sen necesidade de pasar por España. Como isto molesta as mentes submisas, elas reducen a aproximación joyceana dos autores de *Nós* a un celtismo idealista decimonónico. Pero non foi así. "Ourense dista seiscentos quilómetros de Madrid e porventura, menos de Nova York. En todo caso, *La Centuria* vén acurtar esta última distancia». Así escribía Risco algo antes de ser noso e moito antes de deixar de ser noso. Non sei se os de *Nós* conseguiron acurtar a distancia entre Ourense e Nova York. En todo caso achegaron a súa cidade a Dublín (e ao mundo) polo procedemento de abrir unha porta secreta na fonda do Mares, fronte á Imprenta de Otero, que conduce directamente á sala de atrás do pub de Mulligan.

No Oursense da revista "Nós", 1927. Rúa de Juan Manuel Pereira ("O Señorito da Reboraina"). Filisteus escapados da novela de Risco dan vitorios a Alfonso XIII e á raiña Victoria Eugenia. O Packard de 12 cilindros é guiado polo seu propietario, Constantino Suárez Boán. // Foto cedida por Victoria Iglesias.

V. SÁBADO, 4 DE DECEMBRO DE 2010

No Ourense dos anos vinte e trinta do século pasado o grupo "Nós" moldeou de novo a prosa en galego. Ourense era a cidade perfecta da pequena burguesía, como dixerá Barthes da Baiona de Gasconha para satisfacción de Francisco Sampedro.

Viñan os Nós de familia ligadas ás profesións liberais e ás administracións públicas. Eran suxeitos urbanos preponderadamente. Cursaran as carreiras maiores e coñecían as linguas clásicas e as europeas da cultura dominante. Alguns Nós, alén de literatos, foron sabios en ciencias do home (xeografía, historia, prehistoria, etnografía) que deron aplicado ao coñecemento de Galicia. Un do grupo foi físico de avanzada que profesou na Sorbona, exiliado: Manuel Martínez-Risco, *Oeuvres scientifiques*, P.U.F, París, 1976.

A carón do eixo de Nós (Otero, Cuevillas, Risco, Lousada, Noguerol) situábanse activos coadxuvantes que non se desempeñaron como escritores. Estes eran Leuter González Salgado ou Vázquez Monxardín. Hai un intre no que, en Ourense, se perde na corda frouxa do hourizonte Carlos Fernández Cid. Asentábanse en sitios preferentes do cenáculo dos médicos prestixiosos: Peña Rey e López Trasancos. Relacionado especialmente co segundo, facíase presente naquel Ourense Xacobo arias, marqués de casa Pardiñas. Axustábanse ao tipo ou modelo que Arturo Noguerol definiu como o do "gentleman galeguista". Naceran todos entre 1880 e 1890. Coécéranse no exame de ingreso no Instituto do Posio.

Desde Ourense, os Nós proxectaban sobre toda Galicia as súas luces. Logo da insatisfactoria participación nas eleccións de 1918, aínda que adheridos ás Irmandades da Fala, os Nós desprazaron irmáns "apolíticos" que irían rematar no calvosotelismo, tan potente en Ourense. Cidade esta que foi sede principal da ING (Irmandade Nazionalista Galega) que tiña a Risco empoleirado na cadeira de Conselleiro Supremo.

Os anovadores da prosa galega brillaban na sociedade ourensán. Era un círculo de amigos no que non había mulleres que non fosen esposas ou queridas tapadas (isto tal vez). Os Nós saían de noite a tomar café no Unión no que estaba a se iniciar laboralmente o xove Eduardo Blanco Amor de xinea proletaria, e alí atendían os Nós a Xuíó (sic) Montes e aos chamados novos. No Royalty da Rúa do Paseo (cristalográfico e algo cubista) Nós tiña tertulia de despois de xantar, e foi nese café onde soou por primeira vez en Ourense o *swing* xenuíno por obra dunha non menos auténtica orquesta de pretos. Os Nós sabían que La Peña, na praza do Ferro, era o máis antigo café de Ourense pero non ían a el ao este se achar invadido polo estrépito das mesas de chamele. O Roma resultáballes pomposo e decididamente filisteu. Así foi no meu amado Ourense prenatal.

O espazo privilexiado de *Nós* era o despacho de Risco, que coñecemos na Rúa de S. Domingos. Os *Nós* que necesitaban unha área libre que os arredase do Liceo, sociedade nembargantes respectada pola súa venerábel historia democrática. E fundaron, con elementos afíns da cidade, algo brillante chamado *Club*, tamén coñecido como Club de *Tennis* pois, alén do grande piso situado por riba do Royalty e no que se xogaba principalmente ao poker, ao tresillo e ao ghilei, a sociedade disputaba de canchas deportivas nas aforas. O Xocas conta moi ben o seu encontro xuvenil con Cuevillas, precisamente no salón do Club. Hoxe Club Ramirás.

Pro os *Nós* non querían ser elitistas e xa fuxiran había tempo da torre de almasí. Procuraban o abeiro das sociedades agrarias, para levar a elas a mensaxe nacionalista. Grazas a mediación do socialista Manuel Suárez (fusilado) acodían sempre á Casa do Pobo recién estreada con símbolos proletarios labrados en pedra perante o Xardín do Pousío ou Posío. Foron memorabeis as conferencias aos obreiros de Martínez-Risco sobre Einstein e a relatividade e de Pedrayo sobre os Alpes, con traducción ao galego de versos conmoventes de Heller.

Coa queda da Monarquía, os *Nós* deciden incorporarse abertamente á política real. Así levantan inmediatamente o Partido Nazonalista Republicano de Ourense, que conseguiu para Otero Pedrayo unha acta de deputado nas Cortes Constituíntes de República. Como era lóxico, o núcleo identitario de *Nós* en Ourense dissolveu o PNRO no seo do recién creado Partido Galeguista, en 1931. Houbo disidencias: Manuel Martínez-Risco (coma Vilar Ponte e Roberto Blanco Torres fóra de Ourense) seguiu a Casares Quiroga até Izquierda Republicana. Pro unha ferida sanguíñenta mancoulle aos ourensáns de *Nós* en Ourense o corazón cando Vicente Risco provocou a escisión chamada Dereita Galeguista. Daquela xa era 1936 e estaba nas portas o desastre e a ignominia.

(V BIS) SÁBADO, 11 DE DECEMBRO DE 2010

Fra Venero, relido, outórgalle a Cunqueiro o don, a idea, a pulsión de escribir historias en galego situadas en espazos imaxinarios exóticos ou alleos á realidade de Galicia.

Marcos Valcárcel, xa para sempre no Fondo dos Nossos Espellos.

Coa victoria das dereitas en 1933 o cenáculo ourense ficou aflicto. O amargor dos nacionalistas de *Nós* uníase á frustración dos republicanos na rebotica de Fábrega. Na Casa do Pobo os socialistas andaban atristurados. Otero Pedrayo sentiu na alma que Gil Robles mandase a Castela e a Bóveda ao desterro. En Ourense, o lerrouxismo e o cedismo clerical reeditaban a rede caciquil na provincia e exultaban nas peñas do Roma. No mesmo café, ao fondo e á dereita, o velador no que facía tertulia con Fernando Muleiro a Falange atraguía a atención do pretoriado carca. O señor Bispo manifestaba acharse compracido nas profundidades húmidas do pazo de Chiarrarrico. Durante o Bienio Negro (1933-1936), o grupo *Nós* sentiu en Ourense a pezoña do odio na ialma.

En tal ámbito mefítico, escribe Otero Pedrayo a novela *Fra Venero* (*Nós*, 1934). Triunfaba o filisteísmo e Don Celidonio mandaba cafres ourensáns e cuneros a compór a figura entre os leóns das Cortes da Carrera de San Jerónimo. Otero Pedrayo reacciona escribindo na Rúa da Paz e no retiro de Trasalba aquela novela europea, brillante, sabia, inspirada, que mudou a faz da prosa

galega contemporánea. En *Fra Venero* don Ramón desvela e interpreta, desde a ficción, a Alemaña e parte da Europa dos primeiros días románticos co pretexto de novelar a vida dun escritor esquecido que grazas a el consegue resurrección e vida nova nunha lingua cuxa existencia descoñeceu en vida: Zacharias Werner. Quizais no futuro algún mozo curioso escriba un ensaio sobre as persoas escollidas por don Ramón biógrafo e o que elas teñan sotilmente en común: Varela de Montes, Marcelo Macías, Xelmírez, Werner, os esbozos e semblanzas que aparecen eiquí e acolá a través do magma oteriano.

Os galegos leron moi pouco *Fra Venero*. Xosé Manuel Salgado, oteriano máximo, acaba de nos referir como a intelectualidade do seu tempo, e tamén de despois, a entendeu mal a novela ou non a entendeu en absoluto. Por que Otero Pedrayo cae na extravagancia de escribir en galego un relato no que non figura Galicia? Que se nos perdeu aos galeguistas derrotados (urnas republicanas de 1933) na Prusia, na Polonia, na Suíza, na Italia do tránsito do século XVIII ao XIX? Por que o triste Báltico e non a leda Arousa, os Alpes e non os Ancares, Berlín e non A Coruña, Roma e non Compostela? Preguntas como estas facíanse a eles mesmos e seguen a facelas lectores patriotas que non deron pasado nin pasan avante do epígrafe titulado “Os tristes viños de Hungría”.

Pola Galicia de 1934 xa esplendera o meteoro Manuel Antonio. Álvaro Cunqueiro sacara á luz *Mar ao Norde* (1932) e *Poemas do si e non* (1933). Xa os mellores, sabían que as letras galegas podían liberarse dos seus signos superficiais a condición de manteren o idioma como eixo diamantino da nación. Por iso, fronte á perplexidade dominante, Álvaro Cunqueiro foi fascinado pola lectura desta novela a raíz da súa publicación.

Logo veu a Guerra Civil e a aventura fascista do mindoniense que, do punto de vista literario, o levou a territorios italianizantes que gobernaban na España Nacional os Eugenio (xa non Uxío) Montes, os Sánchez Mazas, os Mourlane Michelena. Pro aquilo non lle durou a Cunqueiro.

“Las naves mozas, por tu canto armadas” do Cunqueiro fóronse a pique igual que esoutras mandadas afundir por San Gonzalo. Repregouse Cunqueiro, crebrantado, de Madrid a Mondoñedo, con entancias salutíferas de recuperación no Vigo de 1950 no que estaban Del Riego e Leal Insua. É o intre no que Cunqueiro remexe dentro do seu remol sentimental e literario para ver o que perdera no tempo da disipación joseantoniana. E achouse si mesmo.

No corazón encontrou Cunqueiro o tesouro intacto do idioma, que recupera. Posto a procurar alimento para a propia refundación, tamén acha na raíz de el *Fra Venero*, novela escrita en Ourense despois doutro naufraxio (naturalmente de natureza diversa).

Fra Venero, relido, outórgalle a Cunqueiro o don, a idea, a pulsión de escribir historias en galego situadas en espazos imaxinarios exóticos ou alleos á realidade de Galicia. *Fra Venero* actúa como chave máxica para Cunqueiro abrir as estancias dos seus novos mundos, *Merlin e Familia* (1955), *As crónicas do Sochantre* (1956), *Se o vello Simbad volvese ás illas* (1961) son libros que nacen de *Fra Venero*.

Un libro rexeitado publicamente pode salvarse por obra dun só lector. Sobre todo se o autor incomprendido é Otero Pedrayo e o capitán do rescate é Álvaro Cunqueiro. Ou don Ramón non fixera o salvamento de Zacharias Werner contra vento e marea da cultura alemá?

VI. SÁBADO, 18 DE DECEMBRO DE 2010

Na grande triloxía Merlín e Familia (1955), As Crónicas do Sochantre (1956) e Se o vello Sinbad volveuse as Illas (1961), Cunqueiro desenvolve o programa cifrado por Otero Pedrayo en Fra Venero

Representación da obra **"Se o vello Sinbad volveuse ás Illas"* no Centro Cultural Caixanova. // R. GROBAS

1933-1934: Otero Pedrayo escribe na Rúa da Paz de Ourense, e en Trasalba dos Chaos, *Fra Venero*, novela e evocación en palabras maiores da Alemaña e daquela Europa en crise na que se contrapúñan Revolución e Reacción con Bonaparte no centro da nova orde coma un fulgor no que moitos enxergaban a réplica política do magma primixenio de Laplace. Zacharias Werner, protagonista da narración, foi na realidade un luterano, un disoluto, un vicioso, un histrión, un poeta sen sistema que terminou os seus días seducido polo fasto tridentino e á sombra do campanile do catolicismo vulgar. Nun paso da novela aparece Werner en seráns elegantes de Dresde a encantar como narrador oral de fantasías argalladas ao modo alucinado do seu colega Hoffmann. Fabula así Werner en Dresde, tal e como Otero Pedrayo determina en Ourense que el fabule:

"Baixo a nube de luz das arañas do salón, Werner contaba xigantescas mentiras: os pescadores de ambas viven espiritualmente nunha eirexa pagá con sacrificios ás potencias do mar e as súas almas xúntanse na illa Aland como bandas de gaivotas baixo a presenza de Odin. O profesor Kant estivo sempre namorado dunha fidalga dos lagos mazoruáns que de lonxe correspondía ao amor do filósofo. Cultivaba no invernadeiro unha branca roseira, "Razón Pura", e uns cravos de moitas cores, "Xuízos Sintéticos"; e se non quixera casar por creere que Kant morría todas as noites e cada maná recriaba o seu corpiño amuchado polo esforzo do razoamento, un corpo frío incapaz de suar. Na biblioteca do castelo de Koenisberg hai un libro inédito de Paracelso que foi folleado polo Demo chegado en figura de xesuíta, as xollas gardan a impresión do cuspe do Diaño maleducado, ao lles dar volta, e todo o que respire encol do libro vólvese tolo. Un sabio da Pomarania descubriu un ovo aínda vivo apreixado nos lazos frotantes do mar. Ciodándoo con mimo, naceu un paxaro espaventoso, caveira humá por testa, que, piando un hexámetro grego, voou ao Norte despertando un furacán e daquela as auroras boreais perderon a súa inocencia orixinaria e locen rubros de sangue. No campo de batalla de Eylau ficou baixo un montón de mortos un coronel francés coa testa, sacada dun sabrazo. Volveuse tolo e anda polas beiras do Báltico mandando cargar, nos días tempestuosos, ás ondas.

Unha vella da xente ilustre dos Breje garda en Langeland o nariz de prata do grande e astrónomo Tycho e con ela, nas noites espalladas, tóma a altura das estrelas que locen entón cos seus raios máis fermosos. Un profesor de Koenisberg, mal mirado na Facultade pola súa incredulidade e borracheira blasfema cos mariñeiros de Pregel, foi a só home que enganchou o Demo desta maneira. Fabricou un autómeta perfecto. Saía á noite, andaba polas rúas dando serenatas ás donas e cantando con melodiosa voz. Ao palpitar o seu corazón préto dun reloxo, ás doce da noite, o reloxo paraba e non había artífice que o puxero en marcha. Entraba nos sa-raos, mudaba as follas de mísoca das donas sentadas ao piano, faguía requintadas reverencias, e carniñaba. As xentes dicían que era o derradeiro gromo dunha ilustre familia da Pomerania. O Demo tentouno envexoso da súa graza e danzal fermosura e polo prezo do amor dunha burguesiña. Foille cobrar a ialma cando estaba ferido de morte en desadío cun junker. Como non había alma, o Demo avergoñouse tanto que non volveu por alí. A burguesiña non tiña outro amor e dicía ás amigas que ao ser bicada polo seu amante sentía os beizos da morte nos seus e a morte pareceulle ermosa e gasolleira".

Lendo isto Álvaro Cunqueiro en 1934, debeu de sentir que un camiño lle era amosado. A revelación abríalle moitas posibilidades. A primeira de todas, a de escribir en galego relatos situados en países lontanos ou lugares inventados. A segunda, conxugar o humor coa fantasía e a erudición histórico-xeográfica. Do estilo encargárase o propio mindoniense. A suxerencia de Otero Pedrayo froitificou no Cunqueiro repatriado a Mondoñedo en 1950. A grande triloxía de Álvaro Cunqueiro foi producíndose con velocidade: *Merlín e Familia* (1955), *As Crónicas do Sochantre* (1956) e *Se o vello Sinbad volvese ás Illas* (1961). Nos tres libros, Cunqueiro desenvolve o programa cifrado por Otero Pedrayo no longo treito de *Fra Venero* (1934) que acabamos de copiar.

Cunqueiro, persoa agradecida, recoñece a súa débeda co mestre da Rúa da Paz de Ourense nos anos setenta e en tres ocasións. Xosé Manuel Salgado, nun estudo magnífico das fontes literarias de Otero Pedrayo que non tardará en ver a luz, analiza con precisión as palabras de Álvaro Cunqueiro sobre *Fra Venero*.

En *Laberinto y Cia.* (1970) Cunqueiro di da novela *Fra Venero* belas cousas. E reitera a súa admiración no ensaio titulado "Zacharias Werner" (Grial, núm. 52, 1976). Aínda Severino Cardeñoso, no libro *Nuestro amigo Ramón Otero Pedrayo* (1979), inclúe palabras de Cunqueiro que falan un mundo ben de *Fra Venero*.

A literatura é sempre así. Os escritores comunícanse uns con outros por canles segredas. Do mesmo modo que os nenos do meu tempo cambiamos en Ourense cromos ás portas da Viúva de Lisardo, os escritores trocan entre si ideas e achádegos de estilo e de concepto.

VII. SÁBADO, 8 DE XANEIRO DE 2011

É na obra novelística de Eduardo Blanco amor onde a cidade literaria de Ourense se immortaliza: La catedral y el niño (1948), A Esmorga (1959), Os biosbardos (1962) e Xente ao lonxe (1972).

Ourense é a cidade galega que aparece con maior frecuencia na literatura narrativa - defendía eu hai uns vintecinco anos na revista *Planos*, precisamente ourensá. A observación tivo éxito e críticos e comentaristas fixéronna súa. En efecto, se Bos Aires, Londres, París ou San Petersburgo chegan a resultarlles espazos familiares aos lectores de novela arxentina, inglesa, francesa ou rusa, para un lector de prosa galega será Ourense a capital narrativa do País.

Ourense, como topografía literaria comunal, parte da narrativa breve que no século XIX producen Valentín Lamas Carvajal, Heráclio Pérez Placer e Francisco Álvarez de Nóvoa. Sobre todo, este derradeiro brilla como escritor de excelente estilo na descrición de caracteres e interiores burgueses e refinados. Os tres autores citados coinciden en presentar tamén tipos marxinais propios da cidade de Ourense do seu tempo: os que eles chamaban *graxos* ou *graxos da Burga*. Otero Pedrayo habería de contribuir, no xornalismo cultural que practicou na posguerra civil, á descrición dos costumes desta poboación urbana e específica de Ourense. Hoxe lense con gusto as estampas e as historias ourensás do século XIX que escribiron Lamas en *Gallegada* (1887), Pérez en *Contos* (1891-1895-1901) e Álvarez de Nóvoa en *Pé das Burgas* (1899). Nace aí Ourense como espazo narrativo usado por diversos autores. No Ourense real da revista *Nós* opérase nos anos vinte do século tamén XX o grande anovamento da prosa galega, como xa temos visto no *Fondo dos Espellos*. É Vicente Risco quen, moi próximo a James Joyce no tratamento da bulra e da linguaxe, nos presenta con vigor o Ourense burgués e comercial (para el filisteu) de principios do que el chamou "La Centuria". O seu doutor Alveiros é ourensao e parece selo a parella que, na noveliña *A Coutada*, fala de mercar tal latifundio (existe realmente en Mourillós-Celanova co mesmo nome) e en deixar a cidade polo campo. Pro será na novela *O porco de pé* (1928), ourensá en profundidade, onde Risco arrisque (permítaseme o chiste parvo) no dominio narrativo ao máximo. Vicente Risco fixo moi ben en non esgotar a vea satírica *d'O Porco de pé*, co cal este romance contra a vulgaridade filistea e a intelectualidad pavera, nacido de quen se consideraba un ser pneumático e superior, permanece como obra rara e senlleira.

É na obra novelística de Eduardo Blanco Amor onde a cidade literaria de Ourense se immortaliza: *La catedral y el niño* (1962), a *Esmorga* (1959) e *Xente ao lonxe* (1972). Nestas novelas e contos de Blanco Amor adquiren de novo relevancia os *graxos* (xa non chamados así), os marxinais, os traballadores, as clases medias alta e baixa (“señoritos de caldo á merenda”). A propia cidade chega a ser, alén dun marco, un protagonista vivo. Eduardo Blanco Amor é un grande da literatura galega de todos os tempos que resultaría inconcebible sen a cidade de Ourense, ao lonxe e soñada en Buenos Aires. Na proximidade topográfica das obras citadas debemos situar a novela *Los miedos* (1963).

O Ourense literario seguiu a madrar: En *Cambio en tres* (1969), *Ilustrísima* (1980) ou outros libros de Carlos Casares, en *Un ano e un día* (1980) de Martínez Oca, en *Vísperas de Claudia* (1988) de Manuel Guede, en *O bosque das Antas* (1988) de Fernández Naval. Xaime Quesada situou en Ourense as súas ficcións en castelán. Seguramente, e por andar a sacar cousas do Fondo dos Espellos coa soa axuda da memoria infiel, queden fora da nosa nómina valiosas obras narrativas encadradas en Ourense.

E que Ourense é aquel que os escritores, en dous séculos, extraen do fondo dos seus espellos particulares para converter a cidade en dominio comunal de todos os lectores galegos?

Orixinalmente, o Ourense comercial, fabril (ramo dos curtumes) e mesmo bancario que se constitúe, despois da secularización eclesiástica, na segunda metade do século XIX a partir da inauguración da estrada Villacastín a Vigo (rúa do Progreso ao seu paso pola cidade) e da chegada da primeira locomotora á estación construída no concello veciño de Canedo, freguesía de Santiago das Caldas. Ese Ourense é un núcleo dinámico e vivo, no que agroman as sociedades obreiras, que lle fai fronte ao poder episcopal nun conflito que o proceso de Curros fai visíbel para a posteridade. Logo vén o Ourense triste da morte e da violencia, o da asfixiante pos-guerra que non para de remexerse no *Fondo dos Espellos*. Metade do século XIX e a totalidade do XX é a época na que entran a mergullo os narradores galegos que elixen Ourense como teatro (xeralmente realista) da súa ficción e que, con frecuencia, nomean con algún topónimo escasamente oculto: Oria, Auria, Ourantes.

Os novelistas e contistas de Ourense cínguense á mostración da súa contemporaneidade. A cidade medieval non existe para eles, nin tampouco a dos séculos escuros do dominio español, señorial e eclesiástico de Galicia. Non hai *Notre Dame de Paris* ambientada en Ourense na novelística contemporánea. En todo caso, a novela histórica podería moi ben achegarse un día ao Ourense altomedieval do reino suevo e das letras de Martiño de Dume ou á sociedade xudía que floreceu alí na baixa Idade Media - por pór dous casos. Xa se irá vendo.

Polo momento, e como dicía a novelística medieval galega, o conto deixa a falar de Ourense en Prosa. Non sen tempo, abofé.